

Для макраструктуры характэрны суб'ект я (займеннік ужыты 2 разы), *мяне* (форма займенніка ужыта 1 раз) і *мы* (займеннік ужыты 2 разы). На кантэкстуальным узроўні лексема *мы* ўключае і асобу пісьменніка, і дзяўчынку, і яе бацьку. Тым не менш, ужыванне гэтага займенніка стварае дыялягічнасць, бо адрасант дыскурсу таксама далучаецца да суперажывання.

Вертыкальная сувязь макраструктур забяспечваецца кантэкстуальнай сінанімічнай парадыгмай, дамінантай якой выступае загаловак твора: **усмешка** – рад – сонца – шчасліва – смешна – сонечныя зайчыкі – вясёлка – радасць – молада. Такая парадыгма стварае семантычную сувязь паміж макраструктурамі, кагерэнтнасць тэксту і выклікае адпаведную рэакцыю рэцыпіента, суладную з творчым настроем пісьменніка.

Літаратура

1. Брыль, Янка. Сцежкі, дарогі, прастор: лірычныя замалёўкі / Янка Брыль. – Мінск: Юнацтва, 2001. – С. 18–20.
2. Жаўняровіч, П.П. Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча / П.П. Жаўняровіч; навук. рэд. В.І. Іўчанкаў. – Мінск: РІВШ, 2011. – 244 с.

В.Д. Старычонок (Мінск, Беларусь)

ЛЕКСІЧНЫ КОРПУС БАЛТЫЗМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Тэма кантактавання балтыйскіх і славянскіх моў даўно прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Пытаннімі выяўлення і функцыянавання балтызмаў у беларускай мове і гаворках займаліся Я. Карскі, К. Яблонскіс, Р.Й. Далідэнас, А.І. Жураўскі, А.М. Булыка, Э. Грынавяцкене, Ю.Ф. Мацкевіч, Я.І. Рамановіч, А.І. Чабярук і інш. Адказы на розныя пытанні беларуска-балтыйскіх моўных узаемасувязей прадстаўлены ў кнізе «Лексічныя балтызмы ў беларускай мове». Лексікаграфічная апрацоўка балтызмаў, іх этымалогія і тэрытарыяльнае распаўсюджанне разглядаюцца ў слоўніках Ю.А. Лаўчутэ і А.Я. Анікіна [1–2]. Даследчыкі даволі часта спрачаюцца наконт колькаснага складу балтызмаў у беларускай і ішых славянскіх мовах, прыводзяць розныя довады адносна ўключэння ці неўключэння таго ці іншага слова ў спіс балтызмаў і яго этымалогіі. На аснове слоўніка Ю. Лаўчутэ падлічана, што колькасць балтызмаў у беларускай мове перавышае лічбу 550, у польскай – 400, у рускай – 200, ва ўкраінскай – 60 [1, с. 4]. Гэтыя даныя, складзеныя на аснове матэрыялаў 1960–1970 гг., не адлюстроўваюць сапраўдны колькасны паказчык балтызмаў у беларускай мове. Выдадзены ў 1979–1986 гг. пяцітомны «Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча», а таксама шматлікія дыялектныя даведнікі дазволілі папоўніць корпус балтызмаў да 1200–1300 адзінак (з улікам вытворных суфіксальных найменняў). Наяўнасць у лексічным складзе значнай колькасці балтызмаў сведчыць аб інтэнсіўных і працяглых кантактах беларускай і балтыйскіх моў, якія пачаліся амаль паўтары тысячы гадоў назад і працягваюцца да нашага часу.

Ядро лексічнага корпуса балтызмаў утвараюць каля 120 лексічных адзінак, якія прайшлі ўсе стадыі лексіка-семантычнай адаптацыі і трывала замацаваліся ў сучаснай літаратурнай мове і яе функцыянальных стылях. Значную іх частку (каля 100 слоў)

складаюць назоўнікі: *адліга* (літ. *atléga*¹), *бомы* (літ. *búomas*), *буч* (літ. *būčias*, *bučius*), *вөнцэр* (літ. *vėnteris*, *vėntaris*), *дзёгаць* (літ. *degūtas*), *крумкач* (літ. *krunkočius*), *крупеня* (літ. *kruopiene*), *лоўж* (літ. *laužas*), *мурза* (літ. *mūrza*), *парсюк* (літ. *paršiukas*), *рэзгіны* (літ. *rėžginės*), *шаршамка* (літ. *šaršė*), *шашок* (літ. *šėškas*), *янтар* (літ. *gintarys*). Дзеясловы, як правіла, абазначаюць пэўныя дзеянні чалавека: *кешкацца* (літ. *teškentis*, лат. *keškat*), *кльпаць* (літ. *klypti*, *klibėti*), *ланиць* (літ. *loryti*), *лындаць* (літ. *lindoti*, *lindėti*), *мянціць*, *мянташыць* (літ. *menčiuoti*), *сноўдацца* (літ. *snaudaliuoti*, *snauduliuoti*).

У групе слоў літаратурнай мовы вылучаецца падгрупа найбольш старажытных балтызмаў, якія зафіксаваны ў помніках старабеларускага пісьменства *атоса* (фіксуецца з 1643 г. ← літ. *atāsaja*); *гірса* (фіксуецца з 1596 г. у форме *дырса* ← літ. *dirse*, *girse*); *клуныя* (фіксуецца з 1503 г. у формах *клоныя*, *клуныя*, *кляныя* ← літ. *kluonas*); *коўш* (фіксуецца з 1486 г. у форме *ковшь* ← літ. *kaušas*); *крушня* (фіксуецца з 1591 г. у форме *крушня* ← літ. *krusnis*); *куль* (фіксуецца з 1540 г. у форме *куль* ← літ. *kul'ys*); *свіран* (фіксуецца з 1499 г. у форме *свирен* ← літ. *svirma*, *svimas*); *склюд* (фіксуецца з 1599 г. у формах *склють*, *склут* ← літ. *skliūtas*) і інш.

Многія са старажытных балтызмаў захаваліся толькі ў гаворках: *берла* 'нявеенае збожжа' (фіксуецца з 1584 г. у формах *берело*, *берло*, *бярало* ← літ. *beralas*); *дзякло* 'дань, падатак' (фіксуецца з 1457 г. у формах *дякло*, *дзякло* ← літ. *dūokle*, *dekla*); *люн*, *люна* 'багна, дрыгва, зыбун' (фіксуецца з 1552 г. у формах *лунь*, *люнь* ← літ. *liūnas*); *прымен*, *прымян* 'сенцы', 'павець' (фіксуецца з 1521 г. у формах *примен*, *примень*, *примн*, *примън* ← літ. *priemene*); *сціцер* 'кавалак сала' (фіксуецца з 1540 г. у форме *скитера* ← літ. *sketerà*) і інш.

У лексічным корпусе балтызмаў вылучаюцца экспліцытныя адзінкі, якія не захаваліся да нашага часу і адлюстроўваюць спецыфіку лексічнага складу старабеларускай мовы: *жыбінцей* 'асоба, адказная за асвятленне і ацяпленне' (літ. *žibinčius*), *койминець* 'сялянін, які жыве не на двары вотчынніка, а ў асобным доме' (літ. *kaimynas*), *мезлева*, *мезлива* 'падатак за кароў' (літ. *mezliava*), *пиркоўта* 'хацінка' (літ. *pirkaitė*), *явкть* 'рэмень, якім прывязваецца валу ярма' (літ. *jàuktas*).

Перыферыю лексічнага корпуса балтызмаў складаюць дыялектныя словы, якія часцей за ўсё фіксуюцца ў пагранічным беларуска-літоўска-польскім паграніччы і адрозніваюцца па тэрыторыі распаўсюджанасці. Адны з іх утвараюць даволі шырокія арэалы (гэта невялікая частка запазычанняў), другія ж фіксуюцца ў адным-двух населеных пунктаў і адносяцца да катэгорыі кантактэм-запазычанняў. У дадзеным выпадку важнай метадычнай перадумовай неабходна лічыць выразнае адмежаванне балтыйскіх запазычанняў ад інфільтрацый-аказіянізмаў, якія, па сцверджанні Э. Смулкавай, выпадкова выкарыстоўваюцца ва ўмовах актыўнага ці пасіўнага

¹ Пры вызначэнні этымалогіі слоў і іх літоўскіх (патышскіх) адпаведнікаў, што прыводзяцца ў спрошчаным фанетычным афармленні, выкарыстоўваліся матэрыялы «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» (т. 1 – 14), «Слоўніка беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» (т. 1 – 5), а таксама слоўнікаў Ю. Лаўчутэ і А.Я. Анкіна.

білінгвізму, не засвоены беларускай дыялектнай сістэмай і не заўсёды свядома ўспрымаюцца носьбітамі той ці іншай мовы [3, с. 204–205]. Безумоўна, гэта пытанне патрабуе даволі скрупулёзнага і дэталёвага вывучэння.

Балтыйскія словы, зафіксаваныя ў народных гаворках, размяркоўваюцца па шматлікіх тэматычных групках. Сярод назойнікаў найбольш рэльефна вылучаюцца наступныя найменні: **а)** асоба, чалавек; больш за 150 слоў; чалавек характарызуецца з самых розных пазіцый, поглядаў і падыходаў (вонкавага выгляду, псіхічнага складу, тэмпераменту, разумовых здольнасцей, пэўных рыс характару, адносінах да працы, роду дзейнасці, заняткаў, паводзін, узросту, нацыянальнасці і інш.: *абэржа, балтушнік, біза, бінда, вілюга, вяпла, дудук, кепша, скердзь*; **б)** жывёльны свет (назвы жывёл, рыб, птушак, насякомых, паўзуноў і земнаводных): *букса, вягал, гамола, мальга, свірбуль, шуршаль*; **в)** саматызмы (часткі цела чалавека і жывёліны); *гнібур, кепель, комсць, марзакі*; **г)** раслінны свет; каля 80 запазычанняў гэтай тэматычнай групы называюць расліны, кветкі, дрэвы, кусты, грыбы і інш.: *арнік, іксава, шумята, жылвіца, лапшак, раўдонік*; **д)** дом, збудаванні, гаспадарчыя пабудовы; *прывен, торп, жагіні, лакты, сверсць*; **е)** стравы, ежа: *бурга, плюсна, путра, рагойш, раўгеня*; **ё)** адзенне, абутак: *барулі, мэштты, ушмалы, шварка*; **ж)** транспартныя сродкі і іх часткі: *баршкулі, грынджолы, гокты, ускорсы*; **з)** посуд, кухонныя прылады: *каўбыр, ракяцень, спасты*; **і)** сродкі для рыбалоўства: *болдаўка, відзья, ганта, зізка*.

Сярод дзеяслоўнай лексікі, запазычанай з балтыйскіх моў, вылучаецца некалькі найбольш прадстаўнічых па колькасным складзе разрадаў. Гэта перш за ўсё «гукавыя» словы, якія выражаюць спецыфіку маўлення чалавека, гукаў жывёлы і гучання прыродных з’яў: *вайцяць* ‘надакучліва гаварыць’ (літ. *vaitoti* ‘вохаць, стагнаць’); *вяркыць* ‘гаварыць павучальным тонам’ (літ. *verkti* ‘плакаць’); *кункаць* ‘квакаць’ (літ. *kunkti* ‘тж’); *керкаць* ‘гагатаць; кракаць’ (літ. *kirkauti* ‘тж’); Дзеясловы руху абазначаюць перамяшчэнні ў прасторы, розныя па інтэнсіўнасці і напрамку: *кунацца* ‘спатыкацца, аступацца’ (літ. *kunoti*); *стрыбуляць* ‘ісці падпрыгваючы’ (літ. *stribuliuoti, stripuliuoti*); *шкрумбацца* ‘ісці, шоргаючы абуткам’ (літ. *skrumplinti*); *брэйдацца* ‘бегаць, круціцца’ (літ. *braide*). Дзеясловы *басцяцца* (літ. *bastytis*), *блындаць* (літ. *blandotis, blandytis*), *кльмбаць*, *кльндаць* (літ. *klypti, klibeti*), *валэндацца* (літ. *valanda*) у значэнні ‘бадзяцца, хадзіць без мэты, швэндацца’ характарызуюцца крыху зніжанай канатацыяй і выразнай экспрэсіўнасцю. Даволі пашыранымі з’яўляюцца дзеясловы са значэннем працоўнай дзейнасці: *вашаваць* ‘інтэнсіўна і напружана працаваць на цяжкой рабоце’ (літ. *važuoti*); *кніпаць* ‘вязаць, цыраваць’ (літ. *knypoti*); *пойсаць* ‘малаціць каласы’ (літ. *paisyti*); *тарпаваць* ‘складаць у тарпу’ (літ. *tarpas*). У асобную групу вылучаюцца дзеясловы са значэннем фізічнага стану чалавека: *кныцець* ‘балець, ныць’ (літ. *kniteti*); *кеўляць* ‘ледзь жыць, ледзь дыхаць’ (літ. *kiaulioti*); *гебнуць* ‘загінуць’ (літ. *geibti*); *згеліць* ‘званітаваць’ (літ. *gelti*); *вьякарпацца* ‘ачунаць, паправіцца’ (літ. *karpities*).

Такім чынам, лексічны корпус балтызмаў займае значнае месца ў слоўніковым складзе беларускай мовы. Запазычанні абазначаюць важныя для жыццядзейнасці

чалавека прадметы і паняцці, звязаныя з бытавой сферай, раслінным і жывёльным светам, рамесніцтвам. Тэрыторыя іх распаўсюджання даволі неаднастайная. Прыкладна 10 % такіх слоў адзначаецца ў слоўніках літаратурнай мовы і выкарыстоўваецца ва ўсіх яе стылях. Астатнія 90 % балтызмаў размяркоўваюцца па пэўных дыялектных кантынуумах і ўтвараюць больш-менш шырокія (даволі рэдка) ці вузкія арэалы. Большая частка балтызмаў (у сваёй большасці назоўнікі і дзеясловы) фіксуецца ў зоне беларуска-літоўскага пагранічча, выяўляецца ў некалькіх населеных пунктах і адносіцца да ліку лакальных лексічных запасычанняў.

Літаратура

1. Аникин, А.Е. Опыт словаря лексических балтизмов в русском языке / А.Е. Аникин. – Новосибирск: Наука, 2005. – 394 с.
2. Лаучуте, Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках / Ю.А. Лаучуте. – Л.: Наука, 1982. – 211 с.
3. Смуклова, Э. К вопросу о белорусских балтизмах (Проблема статуса балтизмов в белорусских говорах) / Э. Смуклова // Балто-славянские исследования. 1980. – М.: Наука, 1981. – С. 203–214.

Т.Ф. Сухоцкая (Мінск, Беларусь)

ШЛЯХАМ ВЕРБАЛІЗАЦЫІ

Праблема вербалізацыі нацыянальнай культуры – адна з актуальных у беларускай гуманітарыстыцы. Эфектыўнасць яе вырашэння залежыць найперш ад маўленчай культуры суб'екта і яго здольнасці да вербальнага выказвання, пад якім разумеецца «...каштоўнасна акрэсленая і структурна завершаная адзінка моўных зносін у палілогу культурных сэнсаў» [А.У. Рагуля]. Яшчэ Цыцэрон ставіў развіццё філасофіі, захаванне духоўных і сацыяльных каштоўнасцяў у непасрэдную сувязь з культурай моўных зносінаў і сумарным вынікам дзейнасці ўсяго этнасу ў цэлым. Лагічна перад установамі адукацыі ў якасці першачарговых і важных павінна стаяць праблема насычэння навучальнага працэсу нацыянальным зместам (беларускай культурай і беларускай мовай), фарміраванне новай канцэпцыі гуманітарнай адукацыі. Мэтазгодным бачыцца падыход, які пераносіць акцэнт на даследаванне і выкарыстанне на практыцы культурных сэнсаў, што адкрывае магчымасць пераадолець у пэўнай меры перагрузку праграм несістэматызаванымі фактамі з гісторыі культуры. Абавязковая рэфлексія і рэпрэзентацыя сумарнага культурнага тэксту павінна ажыццяўляцца сродкамі сваёй роднай мовы, а не іншанацыянальнай. Новае пакаленне беларускага этнасу мае магчымасць убачыць праз прызму нацыянальнай культуры сэнс чалавечага жыцця, перспектывы самарэалізацыі ў духоўнай і сацыяльнай прасторы. На жаль, сучасная тэхналогія тэсціравання не разлічана на адлюстраванне ўменняў мыслядзеяння, на фарміраванне і ажыццяўленне вербальнага выказвання.

Вербальная культура нацыі з'яўляецца індыкатарам сацыяльнага і культурнага развіцця грамадства. Рэпрэзентацыя краіны на міжнароднай арэне як самастойнай дзяржавы патрабуе вызначэння яе культурнай ідэнтычнасці. Нацыянальная прырода культуры раскрываецца найперш у моўным яе быцці. Менавіта мова надае культуры